

De Brusselse korsettenmaker Antoine Rousseau

**en zijn conflict met het kleermakersambacht
in de late achttiende eeuw.
Een verhaal met politieke connecties
en archieftips.**

Harald Deceulaer

Korsetten werden gedragen tussen de zestiende en de vroege twintigste eeuw, en zijn waarschijnlijk een van de meest controversiële kledingstukken uit de geschiedenis van de mode. Het insnoeren van vrouwenlichamen wordt vaak voorgesteld als de ultieme vorm van onderdrukking. Hoewel korsetten erg tot de verbeelding spreken, en al veel is geschreven over hun mogelijke culturele betekenissen, is nog niet zoveel bekend over hoe ze werden gemaakt en verhandeld. In dit artikel bespreek ik een conflict tussen een Brusselse ondernemer-korsettenmaker en het kleermakersambacht uit de jaren tachtig van de achttiende eeuw, over de organisatie van de arbeid in de sector. Aan de hand van dit conflict verken ik een aantal sporen uit archiefbronnen die soms verrassende perspectieven bieden op vele aspecten van de maatschappij van de late achttiende eeuw: walvissen in het noorden van de Atlantische Oceaan, heidegronden in Brasschaat, de haven van Oostende, een keizer in Wenen en uiteenlopende visies op het lichaam, arbeid, gemeenschap en geschiedenis.

De ruzie tussen korsettenmaker Antoine Rousseau en het kleermakersambacht leidde tot het uithollen van de machtspositie van één ambachtsgilde in Brussel, en indirect zien we in deze periode ook alle ambachten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden verzwakken. Het conflict legt spanningen bloot tussen het Brusselse stadsbestuur en de centrale overheid, en zal mede die centrale overheid aanzetten tot het veranderen van de 'nationale' regelgeving over de organisatie van arbeid.

Het verhaal van Antoine Rousseau is gebaseerd op archiefonderzoek, waarbij verschillende bronnen werden verbonden met elkaar. In archieven sluimeren nog talloze documenten over de geschiedenis van ambachtslieden, ambachtsgilden en ondernemers. In de epiloog van dit artikel breng ik een aantal archiefbronnen voor het voetlicht, en geef ik concrete tips, waarmee lokale historici en heemkundigen zelf aan de slag kunnen.

Bij de studie van ambachtelijke beroepen zijn concrete praktijken cruciaal: de aard van het product, de manier waarop het werd gemaakt, de technische vaardigheden die ervoor nodig waren, het kapitaal dat geïnvesteerd moest worden, de afzetmarkt enzovoort. De ene ambachtsman was immers de andere niet. Laten we daarom beginnen om het product waar het hier om gaat, de korsetten, onder de loep nemen.

Een kleine geschiedenis van het korset

Korsetten ontstonden wellicht in Spanje of Italië in de vroege zestiende eeuw. Ze werden gemaakt van zes stukken zwaar linnen, waarvan twee voor de schouders. Rigider materiaal werd geïncorporeerd, zoals baleinen van walvissen, hoorn of stijf linnen. De korsettenmaker had kracht en technische vaardigheid nodig om baleinen in stukken van dezelfde dikte te snijden, die in het lijfje werden genaaid. Deze drukten tegen het borstbeen en dwongen het lichaam recht te blijven. Vanaf de zestiende eeuw werd rechtop lopen sterker gewaardeerd. Het baleinkorset snoerde de taille in, zodat de romp een onbuigzame vorm kreeg. Volgens de Franse historicus Philippe Perrot ging er een sociaal distinctieve betekenis uit van het korset. Tegenover het volk dat gebukt ging onder armoede en arbeid stonden rijzige lichamen op hoge hakken, die recht gehouden werden door korsetten, en getooid met fraaie kleren.¹

Gebogen stukken balein werden bovenaan aangebracht, zodat de borsten opwaarts werden gedrukt. Tegen 1660 begonnen sommige Franse kleermakers zich te specialiseren in het maken van korsetten. Het waren specialisten met grote technische vaardigheden. Dit kledingstuk verspreidde zich sterker vanaf de late zeventiende eeuw, in de loop van de achttiende eeuw werd het ook goedkoper.² Het korset kreeg heel wat aandacht in de achttiende en negentiende eeuw, en werd vooral het voorwerp van kritiek van medici. Vooral het sterk insnoeren van vrouwen werd bekritiseerd, onder andere omdat het de longcapaciteit beperkte. Volgens sommige dokters zou het samenpersen van het lichaam leiden tot verzwakking. Zij pleitten voor meer beweging en voor het afschaffen van het keurslijf en het baleinenkorset, in het kader van een streven naar meer 'natuurlijkheid'. In de late achttiende eeuw werden korsetten daarom soepeler en lichter. Helemaal aan het einde van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw werd het korset zelfs verlaten. Maar in de negentiende eeuw wordt het korset terug heel populair bij de bourgeoisie, voor de niet-werkende vrouwen.³

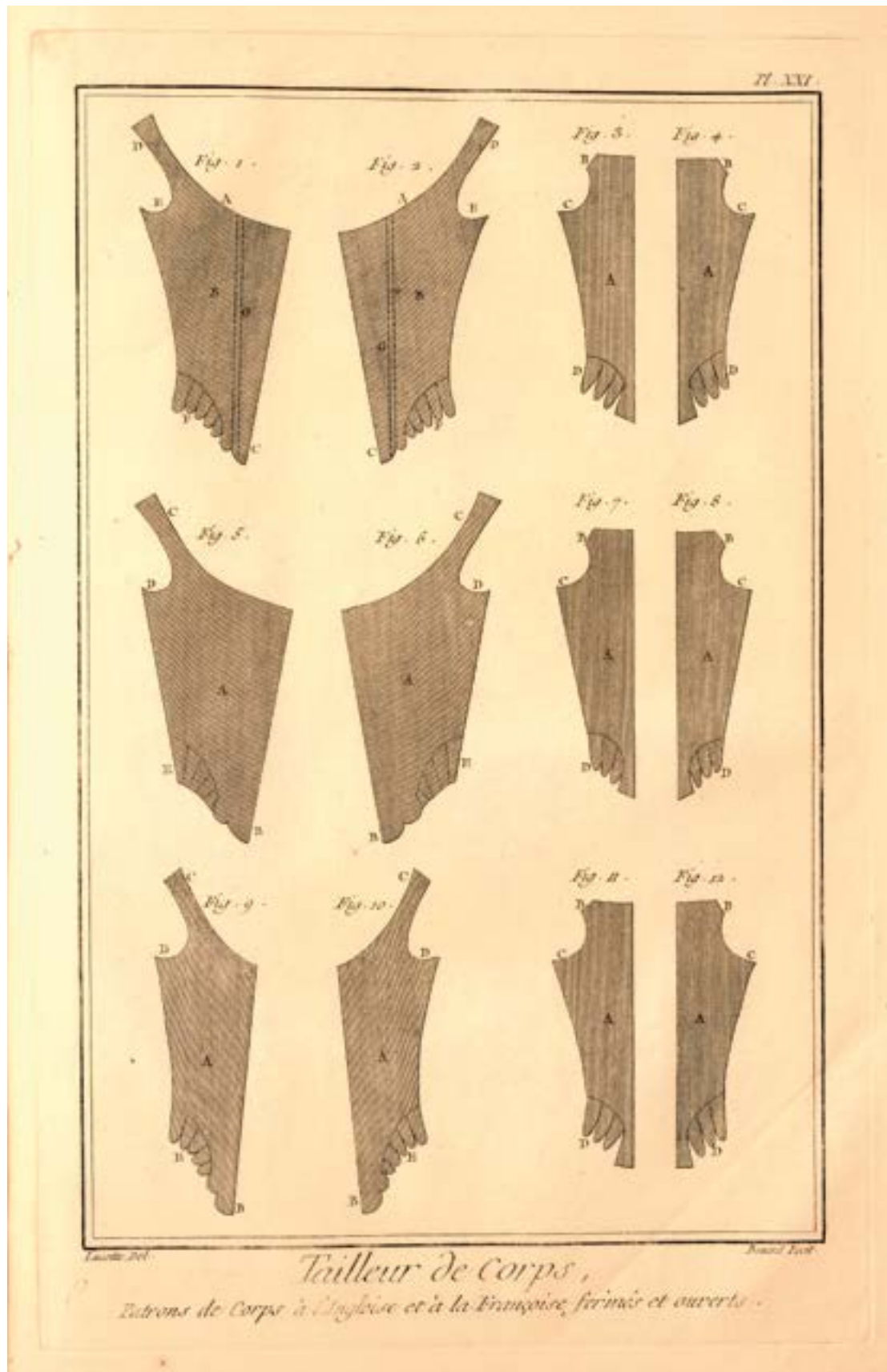
In de beeldvorming rond dit kledingstuk domineren sterke tegenstellingen: vrouwenonderdrukking versus bevrijding; mode versus gezondheid en comfort. Specialisten hebben echter opgemerkt dat korsetten niet altijd even strak moesten worden ingesnoerd, en dat ze vaak ook steun gaven aan de rug. In de twintigste eeuw droegen bijvoorbeeld de Mexicaanse kunstenaar Frida Kahlo en de Amerikaanse president John F. Kennedy een orthopedisch korset omwille van hun rugklachten.⁴ Door sommige vrouwen werd het korset als onmisbaar beschouwd.

1 P. Perrot, *Werken aan de schijn. Veranderingen van het vrouwelijk lichaam in de achttiende en negentiende eeuw* (Nijmegen 1987) 71–72.

2 B. Garnot, 'Le vêtement populaire féminin à Chartres au XVIIIe siècle', in: *112e Congrès national des sociétés savantes* (Lyon 1987); J. Van Rijckeghem, 'Eenvoud en raffinement. Kleding en sieraden te Gent', *Oostvlaamse zanten*, 63 (1988) 42.

3 Perrot, *Werken aan de schijn*, 75–85, 100, 104.

4 Zie voor de geschiedenis van het korset V. Steele, *The Corset. A cultural history* (New Haven en Londen 2001) 1–16.

Patronen van een korset, illustratie uit de *Encyclopédie* van Diderot en d'Allembert (1751–1772), afbeelding uit Topografisch-historische atlas Algemeen Rijksarchief, 1728.

Kortom, het korset kon verschillende betekenissen hebben voor verschillende personen.

In de achttiende-eeuwse volkstellingen komen korsettenmakers in de Zuidelijke Nederlanden enkel voor in Brussel en Antwerpen.⁵ Toch was dit vooral een typisch Brusselse aangelegenheid. In de volkstelling van 1796 werden er in Antwerpen negen korsettenmakers geteld, en in Brussel 23.⁶ Brussel was een belangrijk centrum voor de kledingproductie in de achttiende, negentiende en groot deel van de twintigste eeuw. In 1790 schreef de geleerde Georg Forster in zijn reisverslag: 'Ik herinner me niet dat ik buiten Parijs al ooit op één plek zoveel handen heb gezien die bedrijvig zijn in het maken en verkopen van nieuwe modeproducten.'⁷

Brussel was een belangrijk centrum voor de kledingproductie in de achttiende, negentiende en groot deel van de twintigste eeuw

De baleinen voor de korsetten werden ingevoerd via Nederland of Oostende. Basken, Noren en Engelsen vingden al walvissen met schepen in de vijftiende en zestiende eeuw, maar in de zeventiende en achttiende eeuw werd de walvisvaart gedomineerd door Nederlandse rederijen, die opereerden vanuit verschillende steden.⁸ Jaarlijks voeren zo'n 200 Nederlandse walvisschepen het zeegat uit, die zo'n 500 tot 2.000 walvissen vingden, vooral om de olie en vetten. Niet alle walvissen hebben baleinen. Van de 75 soorten walvisachtigen, hebben er tien baleinen, waarmee ze het zeewater zeven om hun voedsel (kleine organismen in het zeewater) op te nemen. Sommige types walvissen hebben zo'n 500 baleinen in hun mond, die twee à drie meter lang worden. De baleinen moesten eerst worden bewerkt, voordat ze in een korset konden worden genaaid. Het bewerken van baleinen (weken, koken, plooiën) was een vaardigheid die zich ontwikkelde in de zeventiende eeuw in de Nederlandse Republiek.⁹ Deze vaardigheid werd naar verluidt geïntroduceerd in Brussel in 1679. In dat jaar verhuisde Jacobus van Stalraven van Antwerpen naar de hoofdstad waar hij het poorterschap verwierf. Hij was gespecialiseerd in het bewerken van baleinen van walvissen, en hij beweerde dat deze vaardigheid tot dan toe ontbrak in Brussel.¹⁰

In dit artikel zullen we focussen op een debat over de productie van korsetten, en belichten we hoe de groeiende markt voor korsetten spanningen creëerde met de corporatieve arbeidsorganisatie van het kleermakersambacht in Brussel. Maar wat was eigenlijk een ambacht?

Een kleine geschiedenis van de ambachten

Tussen de dertiende, veertiende eeuw en het einde van het ancien régime in 1794–1795 functioneerden in de meeste Europese steden ambachten, ook wel gilden of 'corporaties' genoemd. Ze groepeerden personen die een bepaald ambachtelijk beroep uitoefenden, zoals bakkers, kleermakers, wevers, tingieters, metselaars, schrijnwerkers, zilversmeden enzovoort. Iedereen die zo'n beroep wou uitoefenen, moest lid worden van het ambacht, en zich houden aan zijn regels. Om lid te worden moest je vaak

5 B. Blondé, *Een economie met verschillende snelheden. Ongelijkheden in de opbouw en ontwikkeling van het Brabantse stedelijke netwerk (ca. 1750 – ca. 1790)* (Brussel 1999) 65–68.

6 Deze cijfers kregen we van Bruno Blondé. In de Nederlandse Republiek waren de rijglijfmakers of keurslijfmakers vooral actief in Amsterdam, B. Panhuysen, *Maatwerk. Kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500–1800)* (Amsterdam 2000) 122–123.

7 G. Forster, *Voyage philosophique et pittoresque, sur les rives du Rhin, à Liège, dans la Flandre, le Brabant, la Hollande etc. fait en 1790 Traduit de l'Allemand avec des notes critiques sur la Physique, la Politique et les Arts, par Charles Pougens* (Parijs jaar III) 80. Zie over de Brusselse kledingsector H. Deceulaer, 'Fashion, innovation and regional distribution. The clothingtrades in Brussels (sixteenth – eighteenth centuries)', in Katlijne Van der Stighelen, Leen Kelchtermans en Koenraad Brosens (eds.), *Embracing Brussels. Art and Culture in the Court City, 1600-1800* (Turnhout 2013) 21–42.

8 R. Vaughan, 'Historical survey of the European whaling industry', in H.K.S. Jacob en K. Snoeijs (eds.), *Arctic whaling: proceedings of the International Symposium arcting whaling* (Groningen 1984) 121–134.

9 'Walvisvaart in prent en voorwerp', in *Het Peperhuis Mededelingen Zuiderzee Museum*, 1 (1977) 3–6.

10 J. Caluwaerts, *Poorters van Brussel, 1350-1795, II, 1601-1695* (Brussel 2000) 283.

'poorter' zijn. Als poorter was je een officiële inwoner van de stad, had je een soort stedelijke 'nationaliteit', die recht gaf op juridische bescherming. Bijna altijd moest je een leertijd hebben vervuld om lid te worden van een ambacht. Ambachten waren bijna altijd uitsluitend verenigingen van mannen. Vrouwen werkten vaak wel mee in ambachtelijke bedrijfjes, maar speelden meestal geen officiële rol in het ambacht. Nadat je een leertijd had gedaan, kon je knecht worden bij een meester, of zelf meester worden. Hiervoor moest je een bepaald bedrag ('inkomgeld') betalen aan het ambacht, vaak ook een meesterproef afleggen (een werkstuk volgens de regels afleveren) en soms ook het ambachtsbestuur trakteren op een maaltijd. Meesters konden rekenen op een soort sociale bescherming. Er was vaak een maximum aantal knechten, leerjongens of werkinstrumenten vastgelegd, om te vermijden dat grote, kapitaalkrachtige meesters hun collega's uit de markt zouden drukken. Dikwijls had een ambacht ook systemen van onderlinge steun bij ziekte of armoede. Ambachten hadden een patroonheilige, en soms ook een eigen altaar of kapel in een kerk, al dan niet gekoppeld aan een broederschap. Ze stapten mee op in de processies en ommegangen. In vele steden waren de ambachtsgilden ook trotse bezitters van gildehuizen. In vele steden van de Zuidelijke Nederlanden hadden de ambachtsgilden in de late middeleeuwen een politieke vertegenwoordiging veroverd in het stadsbestuur. In Brussel waren de ambachtsgilden tussen 1421 en 1795 gegroepeerd in negen koepelstructuren of 'Naties', die een van de drie leden van het stadsbestuur vormden.¹¹

11 K. Van Honacker, 'De politieke cultuur van de Brusselse ambachten in de achttiende eeuw: conservatisme, corporatisme of opportunisme?', in C. Lis en H. Soly (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachtsgilden in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel 1994) 179–230.

Quirijn van Brekelenam, werkwinkel van een kleermaker, ca. 1653, Worcester Art Museum, Verenigde Staten.

Tussen de vijftiende en de achttiende eeuw deden zich heel wat veranderingen voor in de ambachtswereld. De ambachtsgilden zetten stevast sterk in op de kwaliteit van hun producten. Maar in de loop van de zeventiende en vooral achttiende eeuw kwamen meer goedkopere en modieuze goederen op de markt, waarbij de intrinsieke waarde en kwaliteit wat minder belangrijk werd. In sommige sectoren ontstonden grotere bedrijven, terwijl heel wat kleine meesters proletariseerden. Zeker in de exportsectoren werd onderaanneming sterk verspreid: grote meesters die kleine meesters in dienst namen. Deze grotere sociale polarisering kwam de samenhangigheid binnen de ambachten niet ten goede. Het enthousiasme voor gemeenschappelijke misvieringen, feesten of maaltijden kalfde dan ook af.

Het conflict dat centraal staat in dit artikel speelt zich af in de jaren tachtig van de achttiende eeuw, en we zullen zien dat deze tendensen zich ook hier manifesteren: een (relatief) nieuw, modieus product, het ontstaan van een groter bedrijf, onderaanneming, en interne spanning binnen het ambacht van de kleermakers.

Naast de economische evoluties is ook de politieke context belangrijk om het conflict te begrijpen. Het conflict start in 1780, het jaar waarin keizerin Maria-Theresia (1717–1780) werd opgevolgd door haar zoon Jozef II (1741–1790). Deze wou talloze politieke, juridische, economische en religieuze hervormingen doorvoeren, zoals godsdienstvrijheid voor Joden en Protestanten, afschaffing van de 'nutteloze' kloosters, invoeren van provincies en één regeringsraad, en het vervangen van alle rechtbanken door een nieuwe juridische structuur. De jaren tachtig vormden een ommekeer in de houding van de centrale overheid ten aanzien van de ambachtsgilden en lokale besturen. Tot dan probeerden ze openlijke conflicten te vermijden, maar vanaf 1780 vaardigde de centrale overheid steeds meer maatregelen uit die de positie van ambachtsgilden en lokale besturen verzwakten.¹²

Korsettenmaker Antoine Rousseau versus het Brusselse kleermakersambacht

Een van de belangrijkste producenten en handelaars in korsetten in de tweede helft van de achttiende eeuw is de Brusselaar Antoine Marie Joseph Rousseau.¹³ Hij was meester-kleermaker geworden in het kleermakersambacht in 1758.¹⁴

Jean van Nicolaas Luffien	150 : 0
Jean van Antoinis Martelquid	150 : 0
Jean van Judocus de Gram	150 : 0
Jean van Antoinis van Gansburgit	150 : 0
Jean van Johannes Baptistus Gynvoell	150 : 0
Jean van Antoinis Gouffran	150 : 0
Jean van Johannes de Groot	150 : 0

Registratie van betaling van kleermakers om meester te worden in het kleermakersambacht, 1758 (150 gulden). Antoine Rousseau staat op de tweede rij van onder. Rekeningboek kleermakersambacht, 1758–1759, Rijksarchief Brussel, Ambachten 872.

12 C. Lis en H. Soly, 'Entrepreneurs, corporations et autorités publiques au Brabant et en Flandre à la fin de l'Ancien Régime', *Revue du Nord*, LXXVI (1994) 736–737; B. De Munck, *Guilds, labour and the urban body politic: fabricating community in the Southern Netherlands, 1300–1800* (New York 2018) 281–282.

13 Zijn ouders waren Marie Dousedans en Antoine Rousseau. Marie Dousedans sterft als weduwe op 29 april 1784 in het huis van haar zoon Antoine Marie Joseph Rousseau, overlijdensakte in parochieregisters Sint-Michiel en Sint-Goedele. We vonden geen doopakte of huwelijksakte van Antoine Marie Joseph Rousseau in de Brusselse parochieregisters, wat suggereert dat hij niet in Brussel geboren of getrouwd was.

14 Rijksarchief Brussel (verder RABRU), Ambachten 872, rekening van 1758–1759. Hij betaalde het normale bedrag van 150 gulden meestersgeld, wat betekent dat zijn vader geen kleermaker was, want meesterszonen betaalden minder.

In 1780 schrijft hij dat hij zich specialiseert in het maken van korsetten voor vrouwen en kinderen. Zijn bedrijf kent een grote uitbreiding, omdat hij ze kon maken *'dans la dernière perfection, par rapport à la souplesse à la facilité d'en faire usage et de donner aux personnes, pour lesquelles ils sont destinés, la contenance requise'*. Rousseau loopt hoog op met zijn ambachtelijke vaardigheden, die hij omschrijft als *'talent', 'gout', 'l'art'* en *'secret'*. Dit geheim is onder andere *'de tailler, polir et préparer les baleines'*. Naar eigen zeggen is hij zowat de enige in Brussel die dit beheerst, naast één andere, stokoude persoon. Hij verkocht deze bewerkte baleinen ook door aan de winkels en de kleermakers in de stad. In Brussel zou hij al snel veel succes hebben gehad, en sinds 1765 zou hij duizenden korsetten hebben uitgevoerd naar Frankrijk, Holland en het prinsbisdom Luik. In deze periode kennen de Oostenrijkse Nederlanden een sterke economische groei. De Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775–1783) zal een extra boost geven aan deze bloeiperiode, omdat Frankrijk en Nederland de kant kiezen van de Amerikaanse revolutionairen, en Oostende de enige neutrale haven wordt tussen Portugal en Oost-Friesland.¹⁵ Heel wat buitenlandse schepen gaan varen onder Zuid-Nederlandse vlag, vanuit Oostende. Dit stimuleert sterk de invoer en de transithandel, en zal ook de aanvoer van baleinen vergroten, die werden ingevoerd via Oostende. In de vroege jaren tachtig wordt er zelfs kortstondig walvisvaart georganiseerd vanuit Oostende.¹⁶

Korsettenmakers stonden inderdaad letterlijk dicht bij hun vrouwelijk cliënteel

Om aan de grote vraag naar korsetten te voldoen, heeft Rousseau naar eigen zeggen al jaren meer dan zestig arbeiders in dienst, zomer en winter, terwijl vele meester-kleermakers hun knechten geen werk konden geven in de winter. Als dit klopt, leidt hij een van de grootste kledingbedrijven uit de achttiende eeuw. Tegelijk schrijft hij dat hij bij klanten thuis hun maten komt opmeten. Korsettenmakers stonden inderdaad letterlijk dicht bij hun vrouwelijk cliënteel.¹⁷ Waarschijnlijk werkt Rousseau dus op twee marktsegmenten tegelijk: korsetten op maat voor de lokale markt en een soort 'massaproductie' voor de export. De dekens (het bestuur) van het kleermakersambacht merken smalend op dat hij een *'manie'* had *'de rouler de l'une ville à l'autre pour se procurer et solliciter des chalans'*.

Op 19 juli 1780 daagt het kleermakersambacht Antoine Rousseau voor de schepbank van Brussel. Volgens hen mag hij maximum tien knechten in dienst nemen. Meer personen tewerkstellen kan, maar boven de tien knechten moet hij volgens de dekens andere meester-kleermakers in dienst nemen via onderaanneming (en dus misschien aan hogere lonen). Hierbij baseren ze zich op een ordonnantie van honderd jaar vroeger, van 2 december 1680.¹⁸ Het kleermakersambacht verdedigt dus de belangen van kleinere meesters, die zelf te weinig werk hebben, en die hopen om in onderaanneming te kunnen werken voor Antoine Rousseau. Het is mogelijk dat Rousseau werk uitbesteedt bij knechten, die gedeeltelijk thuis werken. Bij de Amsterdamse korsettenmakers is dat alleszins het geval in de achttiende eeuw. Deze laten hun producten *'meerendeels buitens huys, door knechts op kamers in kelders en elders ...maaken, naayen en completeeren'*.¹⁹

15 F. Antoine, 'La guerre d'indépendance américaine et la tentative de relance du commerce international des Pays-Bas méridionaux' in E. Schnakenbourg (dir.), *Neutres et neutralité dans l'espace Atlantique durant le long XVIIIe siècle (1700-1820). Une approche globale. Neutrals and neutrality in the Atlantic world during the long eighteenth century (1700-1820) A global approach* (Bécherel 2015) 299–316.

16 J. Parmentier, 'Ostend whalers in Spitsbergen and the Davis Strait: the history of the Ostend whaling company, 1727–1734', *The American Neptune. Maritime History & Arts*, 57 (1997), 33.

17 Perrot, *Werken aan de schijn*, 52.

18 RABRU, Ambachten 863, 2 december 1680.

19 Panhuysen, *Maatwerk*, 20. In Amsterdam en Parijs werden korsetten ook vaak door vrouwen gemaakt. C.H. Crowston, *Fabricating Women. The Seamstresses of Old Regime France, 1675-1691* (Durham en Londen, 2001) 74–78. Hiervan hebben we geen sporen gevonden voor Brussel. Mogelijk werkten Brusselse vrouwen vooral in de kantsector.

Antoine Rousseau verzet zich tegen het voorstel van de kleermakers. In augustus 1780 dient hij twee verzoekschriften in bij de Geheime Raad, met de vraag om hem toestemming te geven om met meer dan tien knechten te werken.²⁰ De Geheime Raad was het belangrijkste bestuursorgaan van de centrale overheid, vergelijkbaar met een soort ministerraad. Door onmiddellijk 'hogerop' te gaan, probeert Antoine Rousseau een vonnis van de Brusselse schepenvank te omzeilen. Dat was geen gek idee, want de centrale overheid was zich in de tweede helft van de achttiende eeuw steeds kritischer gaan opstellen tegen de ambachtsgilden. In 1773 was bijvoorbeeld de ordonnantie uitgevaardigd die de rol van de Sint-Lucasgilden sterk beperkte, ondanks het verzet van de stadsbesturen van Antwerpen, Brussel en Leuven. De Sint-Lucasgilden groepeerden traditioneel de kunstenaars. André Corneille Lens (1739–1822), de neo-klassieke hofschilder van landvoogd Karel Van Lotharingen (1712–1780), was de inspirator van deze ordonnantie.²¹ Kunstenaars waren sinds 1773 niet meer gedwongen om lid te worden van de Sint-Lucasgilde. In dit verband is het misschien wel betekenisvol dat Rousseau refereert aan de wereld van kunst en inspiratie, door zijn vaardigheden te omschrijven als een 'art'.

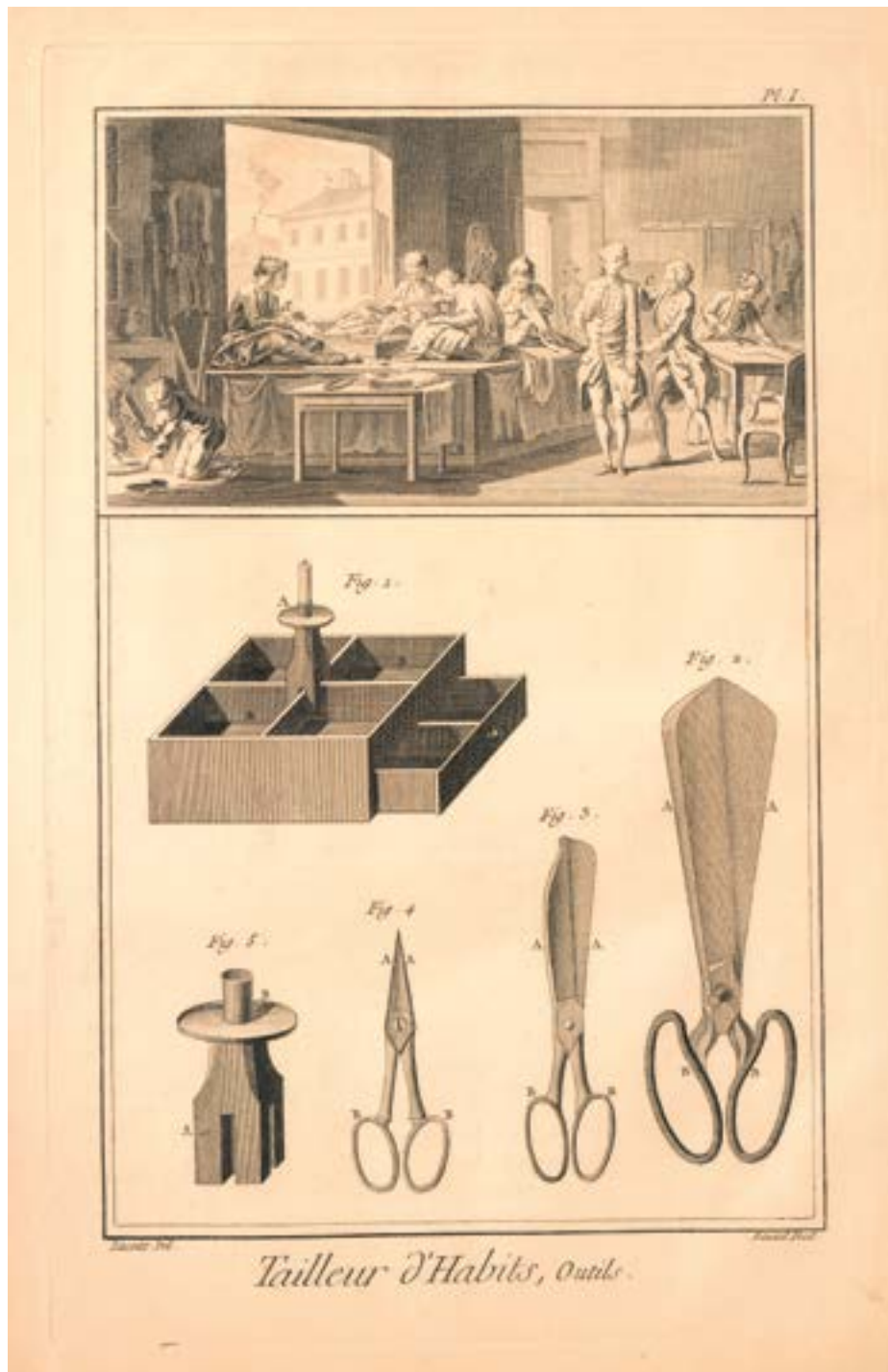
Traditie, oude regels en het gewoonterecht werden normaal gezien hoog in het vaandel gedragen, maar rond 1780 was dit dus al aan het veranderen

Volgens Antoine Rousseau wordt de regel van maximum tien knechten al lang niet meer nageleefd. Deze is volgens hem oubollig en voorbijgestreefd, tot stand gekomen in '*les temps les plus réculés*'. Zo'n retorische positie, gericht op vooruitgang, was eerder uitzonderlijk in het ancien régime. Traditie, oude regels en het gewoonterecht werden normaal gezien hoog in het vaandel gedragen, maar rond 1780 was dit dus al aan het veranderen. De regel van maximum tien knechten is volgens hem ook enkel van toepassing op de lokale markt, terwijl hij ook en vooral uitvoert naar klanten buiten Brussel. In Antwerpen en Leuven bestond deze regel trouwens niet. Antoine Rousseau voert een sterk pleidooi voor economische vrijheid, efficiëntie en concurrentie, waarbij hij het voorbeeld aanhaalt van de koetsmakers en de hoedenmakers, die geen beperkingen meer werden opgelegd, en die sterk waren gegroeid in de jaren en decennia daarvoor. Toch pleit hij niet voor het afschaffen van het kleermakersambacht of voor de afwezigheid van corporatieve regels. Integendeel, hij vindt dat het kleermakersambacht de Franse import van kleding zou moeten bestrijden, terwijl de dekens deze geen strobreed in de weg leggen. Ook denkt hij dat de vakkennis in het ambacht achteruit gaat. Volgens hem worden er teveel jongeren toegelaten tot het meesterschap, die het vak nog niet goed beheersen. Tenslotte doet het ambacht ook niets aan het feit dat vele kleermakers ook tegelijk oudkweeker zijn, terwijl dit eigenlijk verboden is.

De Geheime Raad stuurt het verzoekschrift van Antoine Rousseau door naar het stadsbestuur van Brussel, met de vraag om hun advies. Op hun beurt

20 Het grootste deel van de documenten over dit conflict zijn te vinden in Algemeen Rijksarchief (hierna ARA), Geheime Raad, Oostenrijkse periode, kartons, 435.

21 A. Jacobs en P. Loze, 'André Corneille Lens', in Denis Coekelberghs en Pierre Loze (dir.), *1770-1830 Autour du Neo-Classicisme en Belgique* (Brussel 1985) 67–68. Over de Sint-Lucasgilde in de 16de eeuw in Antwerpen: Natasja Peeters, 'The guild of Saint Luke and the painter's profession in Antwerp between c. 1560 and 1585: some social and economic insights', in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek, Envisioning the artist in the Early Modern Netherlands*, 51 (2009) 136–163. Zie voor de Noordelijke Nederlanden in de 17de eeuw M. Prak, 'Painters, Guilds and the Art market during the Dutch Golden Age', in S.R. Epstein en Maarten Prak (eds.), *Guilds, Innovation and the European Economy, 1400-1800* (Cambridge 2008) 143–171.

Werkinstrumenten en atelier van een kleermaker, illustratie uit de *Encyclopédie* van Diderot en d'Allembert (1751–1772), afbeelding uit Topografisch-historische atlas Algemeen Rijksarchief, 1728.

raadplegen zij het kleermakersambacht. De dekens van de kleermakers (althans bij monde van hun advocaat, Joannes-Baptista Thielens)²² reageren in oktober 1780 met legalistische en historische argumenten. Ze argumenteren dat de wet (in casu de ordonnantie van 1680) moet worden nageleefd, dat deze verbonden is met de fundamentele privileges van het ambacht en het stadsbestuur van Brussel. Tegelijk maken ze een vergelijking met de klassieke oudheid, een thema dat erg in de mode was in de late achttiende eeuw.

22 Zijn naam staat onderaan de tekst, uit het rekeningboek van de kleermakers blijkt dat ze in 1784 728 gulden betalen aan advocaat Thielens, RABRU, Ambachten, 873. Biografische gegevens over Thielens bij J. Nauwelaers, *Histoire des avocats au souverain Conseil de Brabant II* (Brussel 1947) 302.

Zij vergeleken de ambachtsgilden in Brussel en Brabant met de stadsstaten uit de Griekse Oudheid. Net zoals *'cette troupe de republiques dont etoit composée l'ancienne Grèce'*, hadden de ambachten de neiging om onderling conflicten aan te gaan, stelden de dekens. Maar dankzij de wijsheid waarmee de stedelijke bestuurders ordonnanties uitvaardigden, was er publieke rust en de goede orde tussen de burgers.²³ Hiermee smeerden de dekens stroop aan de baard van het Brusselse stadsbestuur, en probeerden zij steun te zoeken bij het lokale bestuur, terwijl hun tegenstander zijn heil zocht bij de centrale overheid. In één beweging probeerden ze zich het thema van de Oudheid toe te eigenen, waarvoor veel interesse bestond bij de politieke en culturele elites uit hun tijd. Onder andere door de opgravingen in Herculanum en de geschriften van de kunsthistoricus Johan Winckelmann (1717–1768) en de al genoemde Andre Corneille Lens, kende het classicisme een grote bloei in de architectuur en de beeldhouwkunst in de late achttiende eeuw. De 'eenvoud, soberheid en natuurlijkheid', de *'edle Einfalt und stille Größe'* van de Oudheid kreeg ook een morele en politieke betekenis als kritiek tegen de vormelijke overdadigheid uit de zeventiende en vroege achttiende eeuw (barok en rococo). Het neo-classicisme werd de vormtaal van de Verlichte hervormers uit de late achttiende eeuw.²⁴ Verwijzingen naar de Oudheid zou je dus eerder verwachten in een discours dat tegen de ambachtsgilden gericht was, maar in hun vertoog keren de dekens van de kleermakers deze logica helemaal om.

Het discours van de kleermakers valt niet in dovemansoren bij het stadsbestuur. In hun advies van 13 december 1780 reageert de Brusselse stadsmagistraat erg afwijzend tegen het rekest van Rousseau. Hun argumentatie was vooral sociaal van aard. *'Il n'est pas douteux que le législateur préfère une fortune commode et aisée de plusieurs familles à l'opulence d'un ou de deux artisans dont le lucre absorbe la subsistence de leurs compagnons et en fait autant de citoyens misérables, inutiles et souvent même pernicieux à l'état'*. Volgens het Brusselse stadsbestuur moest Rousseau een deel van zijn winst delen met andere meesters, door hen in onderaanneming aan te nemen, boven de tien knechten die hij mocht tewerkstellen. Tegelijk verdedigen ze de ambachtsgilden in het algemeen: *'l'établissement des métiers n'a jamais été nuisible au progrès ni à l'activité du commerce dans ce pays non plus que dans d'autres états commerçants'*.

Antoine Rousseau van zijn kant, probeert het hangende proces voor de schepenbank te laten schrappen. In een niet gedateerd rekest argumenteert hij dat de dekens van de kleermakers niet zomaar een proces mochten beginnen. Tien jaar eerder, in 1770, had de centrale overheid immers een plakkaat uitgevaardigd waarin werd gestipuleerd dat ambachtsgilden enkel een proces konden opstarten na een positief advies van drie advocaten. Daarop reageert de centrale overheid met een decreet van de landvoogden Maria Christina van Oostenrijk (1742–1798) en Albert Casimir van Saksen Teschen (1738–1822), dat zo'n advies inderdaad moet worden ingewonnen, op kosten van het ambacht. Op 25 augustus 1781 geven drie advocaten hun advies. Volgens hen heeft het ambacht het recht aan hun kant, aangezien de ordonnantie van 1680 op de bedrijfsgrootte nog steeds van kracht is. Daarenboven blijken ook zij niet ongevoelig voor de sociale kwestie: *'wij moeten presumeren dater hedendaegs nog is subsisterende de selve inductive reden van die ordonnantie dewelcke voor oorsaeke van haere existentie is medebrengeende, dat het meestendeel van de vrijmeesters niet en hadden levensmiddelen, voor hun, hunne vrouwen ende kinderen'*.²⁵

23 ARA, Geheime Raad, Oostenrijkse periode, kartons 435, 24 oktober 1780.

24 D. Jarrassé, *La peinture française au XVIIIe siècle* (Parijs 1998) 31, 162–165; R. Mortier, 'Diderot contre Boucher ou le refus du Rococo', in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 18 (1991) 151–157.

25 Stadsarchief Brussel 1009 (copyboek 46), 2 en 25 augustus 1781.

We moeten hierbij opmerken dat de knechten van de korsettenmaker helemaal geen belang hebben bij de door het ambacht voorgestelde beperking. Integendeel, als de bewering van Rousseau klopt dat hij zestig knechten in dienst had, zouden zo'n vijftig onder hen hun werk verliezen, als het maximum aantal van tien knechten zou worden opgelegd. Het kleermakersambacht verdedigt in dit conflict duidelijk de belangen van de kleine meesters tegen een grote ondernemer, maar niet die van de knechten.

De 'Brasschaatse connectie' en de rol van de centrale overheid

In de loop van het conflict maakt Rousseau een interessante opmerking. Hij beweert dat hij al enige tijd een aanbod heeft gekregen om zijn bedrijf te verplaatsen naar Brasschaat bij Antwerpen, *'avec tout ces ouvriers, pour quel effet on lui presente un emplacement convenable et du logement pour 100 ouvriers et plus avec leurs familles, et à chacun un bonnier de terre'*. Dit zou volgens hem een *'dépopulation de la ville'* veroorzaken. Naar eigen zeggen wil hij niet ingaan op dit voorstel, *'attaché comme il est à sa patrie'*, maar het conflict met het kleermakersambacht doet hem wel twijfelen, ook al zou hij zijn vrouw van 73 jaar zo'n verhuis niet willen aandoen.²⁶ Ongetwijfeld is dit een retorisch truc om druk uit te oefenen op de lokale overheid. Een verplaatsing van de productie van een modieus luxeartikel als het korset naar een dorp bij Antwerpen lijkt niet de meest realistische optie. Zowel de connecties met de vele rijke klanten in en rond Brussel, als de aanvoer van grondstoffen als textiel of kant lijkt minder evident in Brasschaat.

Toch is deze opmerking niet zonder betekenis, want ze legt een deel van Rousseau's politieke en sociale netwerk bloot. De heer van Brasschaat is baron Frédéric Eugene François de Beelen-Bertholff (1729–1805).

Hij had in 1769 2.200 hectaren (1.616 bunders) verworven in Brasschaat, van prins Nikolaas-Leopold van Salm-Salm, hertog van Hoogstraten. De Beelen wil deze heidegrond laten ontginnen. Hij is niet de enige. In deze periode proberen nog andere ondernemende edellieden om heidegronden in handen te krijgen om er landbouwgronden van te maken. Dit stuit trouwens vaak op het verzet van lokale boerengemeenschappen, zoals in Brecht en de streek rond Turnhout. Om het project van de Beelen-Bertholff te stimuleren, verlenen de Staten van Brabant een vrijstelling van vijf procent belasting op al de op te richten gebouwen, vrijstelling van de gebruikelijke tienden en vrij vervoer van materialen en producten. In ruil daarvoor moet de Beelen een kapel bouwen, de Bredabaan laten verlengen, acht windmolens

Afbeelding van Frédéric de Beelen-Bertholff (1729–1805), griffier van de Raad van Financiën en heer van Braschaat. Hij nodigde wellicht Antoine Rousseau uit om zich te vestigen in Brasschaat. Collectie Heemkundige Kring Breesgata Brasschaat.

26 Zijn echtgenote was Marie Jeanne Poinette of Poirette, die overleed op 13 december 1784, overlijdensakte Sint-Michiel en Sint-Goedele. Haar doopakte komt niet voor in de parochieregisters van Brussel, wat suggereert dat ze elders geboren was.

oprichten en ieder jaar minstens een tiende van het verworven terrein ontginnen en blijvend laten bewerken. In 1770 worden deze voordelen bevestigd door de Geheime Raad. De Beelen heeft er dus alle belang bij dat er nieuwe bewoners komen op de heidegrond in Brasschaat. Daarom verkoopt hij verschillende stukken grond aan derden in de jaren zeventig, en trekt onder andere personen uit Gent en Parijs aan, die zich effectief vestigen in Brasschaat. Zelf laat hij er een kasteel bouwen, het Beelenhof, dat klaar is in 1779.²⁷

- 27 Zie G. Guyot, 'Beelen Bertholf in de Brasschaatse heide', in *Breesgata, Brasschaatse heemkundige kring*, 5 (1982) 5-16; F. Bellens, 'Van kastelen en domeinen', in *Brasschaat van heidegrond tot park-gemeente* (Brasschaat 1980) 183-260.

Afbeelding van het Beelenhof in Brasschaat (Bellenhof in de volksmond) gebouwd in opdracht van Frédéric de Beelen-Berthoff in 1779. Collectie Heemkundige Kring Breesgata Brasschaat.

In het kader van deze discussie, is de rol van de Beelen in de centrale overheid in Brussel belangrijker dan zijn activiteiten op zijn domein in Brasschaat. De baron woont immers niet in Brasschaat, maar wel in Brussel, waar hij sinds 1760 griffier en secretaris is van de Raad van Financiën, zowat het 'ministerie van economische zaken' in de achttiende eeuw. Zijn jongere halfbroer, Maximilien Jean Albert Joseph de Beelen-Bertholff (1738–1798), die net als hijzelf in de Hoogstraat in Brussel woont, is auditeur van de Rekenkamer. De Rekenkamer was bevoegd voor het beheer van het vorstelijk domein, toezicht op lokale ambtenaren en registratie. Maximilien de Beelen beheert een hele reeks belangrijke economische dossiers in de tweede helft van de achttiende eeuw, zoals de uitbouw van Oostende als economisch centrum van navigatie en visvangst, het Comité voor de volkstelling van Luxemburg en het kadaster in Limburg. Maximilien werd door de voorzitter van de Rekenkamer omschreven als een '*homme à projets, et ceux qu'il a formé n'étaient pas toujours bien réfléchis*' – een kritiek die ook lijkt op te

gaan voor de uitnodiging aan onze Brusselse korsettenmaker om zich te vestigen in Brasschaat. Hoe het ook zij, de gebroeders de Beelen-Bertholff zijn leden van de Verlichte ambtsadel met een grote interesse voor handel, landbouw en economische ontwikkeling in het algemeen. Frederic de Beelen-Bertholff zal in 1783 benoemd worden tot '*conseiller de commerce*' omwille van zijn grote kennis van '*les productions, fabriques et manufactures de ce pais, ainsi que sur les matières relatives aux intérêts du commerce en général et de la navigation*'. In datzelfde jaar wordt hij zelfs naar de Verenigde Staten gestuurd met de bedoeling om een handelsverdrag te sluiten tussen de Oostenrijkse Nederlanden en de jonge Amerikaanse Republiek.²⁸ Hij vestigt zich in Philadelphia, waar hij lid wordt van de American Philosophical Society, en waar hij zal sterven in 1805.

Rond 1780 waren de Beelen-Bertholffs dus relatief belangrijke personen in de centrale overheid, die rechtstreekse contacten onderhield met de echte *decision-makers* zoals Patrice de Neny (1716–1784), voorzitter van de Geheime Raad, Joseph en Henri de Crumpippen (respectievelijk 1737–1809, kanselier van Brabant en 1738–1811, secretaris van State en Oorlog) en Martin Joseph de Mullendorf (1717–1785), voorzitter van de Rekenkamer. Ze lijken regelmatig ook rechtstreeks van deze contacten te profiteren.²⁹

Hoe Antoine Rousseau met Frédéric de Beelen in contact was gekomen, weten we niet. Maakte hij misschien korsetten voor diens vrouw of dochters? Gezien het economisch en politiek profiel van de Beelen, is het niet onlogisch dat hij de korsettenmaker steunde in zijn strijd tegen het kleermakersambacht. Heeft hij hem misschien ingefluisterd om zich rechtstreeks naar de Geheime Raad te wenden? In een andere opmerking van Antoine Rousseau uit zijn rekest aan de Geheime Raad, kunnen we mogelijk opnieuw de schaduw van de Beelen zien. Rousseau merkt op dat de Geheime Raad recent een uitzondering op de regels had toegestaan ten voordele van een hoedenmaker uit het Waasland die zich wou vestigen in Gent. De Beelen kende de economische discussies uit zijn tijd goed, en daarenboven was zijn vrouw afkomstig uit Sint-Niklaas, zijn schoonvader was hoogschepen van het Land van Waas.³⁰

28 Zie de notities over Frédéric en Maximilien de Beelen-Bertholff in C. Bruneel en J.P. Hoyois, *Les grands comités du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens* (Brussel 2001) 89–95.

29 Frédéric de Beelen verkreeg onder andere een octrooi in 1776 om de Bredabaan te laten verlenen tot aan zijn kasteel het Bellenhof, dit terwijl de Antwerpse zakenman en bankier Charles de Proli een ander tracé had voorgesteld (naar zijn gronden), F. Bellens, 'Bredabaan, verkeersweg en levensader', in *Brasschaat van heidegrond tot parkgemeente*, 86–87. Maximilien de Beelen werd beschermd tegen zijn schuldeisers door de Crumpippen en Mullendorf, Bruneel en Hoyois, *Les grands comités*, 90–91, 93.

30 Bruneel en Hoyois, *Les grands comités*, 89.

Gezien het economisch en politiek profiel van de Beelen, is het niet onlogisch dat hij de korsettenmaker steunde in zijn strijd tegen het kleermakersambacht

Het conflict tussen Antoine Rousseau en het Brusselse kleermakersambacht sleepte nog enkele jaren aan, zonder dat er een definitief vonnis werd geveld. In de vroege jaren tachtig doen zich nog andere spanningen voor tussen ambachtsmeesters, ondernemers, knechten en lokale besturen over deze problematiek. In december 1783 verzamelen de knechten van de Brusselse schrijnwerkers zich voor het gebouw van de Raad van Brabant,

om te protesteren tegen een gelijkaardige poging van sommige meester-schrijnwerkers om een oude regel terug in te voeren, die ook bij hen een beperking oplegde op het aantal arbeiders dat een meester in dienst mocht nemen.³¹ De knechten waren hier tegen, want als grote ondernemers gedwongen werden om kleine meesters aan te nemen in onderaanneming, zouden de knechten hun werk verliezen.

Dit alles zet de centrale overheid aan om deze discussies te beslechten door een edict uit te vaardigen, dat verstrekkende gevolgen zal hebben. Op 9 februari 1784 vaardigt keizer Jozef II een edict uit waarin hij alle beperkingen opheft op het aantal arbeiders die ambachtsmeesters in dienst mochten nemen: *'qu'il est et sera toujours libre à tout maîtres reçus dans quelque métier ou corps d'artisans, d'assumer, employer et occuper tel nombre d'ouvriers qu'ils voudront et trouveront convenir'*. Expliciet verbiedt hij ook aan alle stadsbesturen, rechters of politieofficiëren om deze economische vrijheid iets in de weg te leggen.³² Dit edict kwam tot stand na advies van de Geheime raad, op vraag van de landvoogd Albert Casimir van Saksen Teschen. De pen werd gevoerd door raadslid Thomas De Grijsperre (1729–1785), iemand die dicht stond bij de gebroeders de Beelen-Bertholff.³³ Nog in 1784 schrijft Thomas De Grijsperre zelfs een voorstel van edict tot afschaffing van de ambachten, dat echter niet wordt uitgevoerd.³⁴ Alle inspanningen van het kleermakersambacht waren dus voor niets geweest. Tussen 1782 en 1784 betaalt het Brusselse kleermakersambacht niet minder dan 1.369 gulden aan de procureurs en de advocaat die hen vertegenwoordigden in de zaak tegen Rousseau. Dit was een astronomisch bedrag: het komt overeen met zo'n 2.738 daglonen van een knecht.³⁵

31 R. Ledoux, *La suppression du régime corporatif dans les Pays-Bas Autrichiens en 1784. Un projet d'édit – Son auteur et sa date* (Brussel 1912), 31.

32 *Receuil des Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens, Troisième série – 1700-1794*, tome 12 (Brussel 1912) 330.

33 De Grijsperre was afkomstig uit Oostende, lid van de Geheime Raad, en had in 1764 een promotie van Maximilien de Beelen-Bertholff gesteund, Zie Bruneel en Hoyois, *Les grands commis*, 93, 297–299.

34 Ledoux, *La suppression*, 27–37.

35 Als we er van uitgaan dat deze tien stuivers per dag verdiende. Kleermakersknechten verdienden tussen de 8 en de 12 stuivers per dag, zie H. Deceulaer, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800*, (Amsterdam 2001) 295.

Uitgaven aan proceskosten tegen Antoine Rousseau, rekeningboek kleermakersambacht, 1783–1784, Rijksarchief Brussel, Ambachten, 873.

Het moet een echte financiële adering zijn geweest voor het ambacht. Antoine Rousseau kon dus zonder beperkingen op het aantal knechten blijven functioneren. Lang kon hij niet profiteren van deze maatregel, want in januari 1785 overlijdt hij. In zijn overlijdensakte wordt hij beschreven als *'maitre fabricant de bas de chausses'*, wat suggereert dat hij dan ook kousen maakte, niet enkel korsetten.³⁶

36 Er zijn twee overlijdensakten voor Antoine Marie Joseph Rousseau. De ene in de Finisterraë parochie op 12 januari 1785, als weduwnaar van Marie-Jeanne Poinnette, waarbij wordt vermeld dat hij begraven zal worden op het kerkhof van Sint-Goedele. Dit is wellicht de reden waarom zijn overlijden (en begravenis?) ook vermeld wordt in de parochieregisters van Sint-Michel en Sint-Goedele op 14 januari 1785.

CONCLUSIE

Dit artikel raakt aan een hele reeks transformaties die te maken hebben met de groei van een 'moderne' maatschappij: de rol van de mode, veranderingen in de perceptie van het vrouwenlichaam, nieuwe ontginning van heidegronden, groei van de walvisvaart en de internationale handel, en een aanval op corporatieve beperkingen van de arbeidsmarkt.

In deze discussie tekenen zich ruwweg twee 'coalities' af die tegenover elkaar staan: aan de ene kant korsettenmaker Antoine Rousseau, zijn knechten en de centrale overheid; aan de andere kant het kleermakersambacht, de kleinere meester-kleermakers en het stadsbestuur van Brussel. Deze coalities zijn zeker niet vrij van interne tegenstellingen: de verschillende groepen hebben niet dezelfde belangen en nemen soms andere standpunten in. In dit conflict wordt soms een discours gehouden dat al erg modern lijkt: vrijheid, vooruitgang, 'citoyens' en het doorbreken van klassieke corporatieve kaders. Maar er zijn geen helder gescheiden kampen tussen 'moderne ondernemers' en 'traditionele ambachtsgilden'. Eerder is er in de retoriek een selectieve toe-eigening van soms tegenstrijdige elementen.³⁷

Rousseau is korsettenmaker en heeft dus geen belang bij een doorgedreven verlicht vertoog dat het vrouwenlichaam wou bevrijden van het korset, wel wilde hij zijn bedrijf bevrijden van het economisch 'keurslijf' van het maximum aantal knechten. Daarom voert hij een discours over economische vrijheid. Maar tegelijk was hij zélf lid van het kleermakersambacht, en pleit hij voor een strengere toepassing van andere regels voor nieuwkomers in het ambacht en voor de oudkleerkopers. Hij is dus zelf geen voorstander om de ambachtsgilden af te schaffen. Sommige personen uit de centrale overheid, waar hij steun bij zoekt, proberen dit expliciet wél. Het kleermakersambacht verwijst naar de Oudheid, een thema dat populair was bij de hervormers uit de late achttiende eeuw, maar ironisch genoeg in een vertoog om hun privileges te behouden. Het stadsbestuur van Brussel is nauw verweven met de ambachtsgilden, en steunt daarom het kleermakersambacht.

37 Dit is overigens typisch voor de retoriek en politiek in de late 18de eeuw, zie J. Polasky, *Revolutions without borders. The call for liberty in the Atlantic world* (New Haven en Londen 2015) 16; M. De Keyser, 'Opportunisme, corporatisme en progressiviteit. Conflict en vertogen van corporatieve belangengroepen in het stedelijk milieu van het achttiende eeuwse Mechelen', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 7 (2010), 3–26.

Maar er zijn geen helder
gescheiden kampen tussen
'moderne ondernemers' en
'traditionele ambachtsgilden'

De verandering die we zien in de late achttiende eeuw komt zowel van binnen de ambachtswereld (Antoine Rousseau) als van buitenaf. Vooral de centrale overheid vanuit Brussel en Wenen voert een duidelijke strijd om de rol van de ambachtsgilden te beperken, of zelfs af te schaffen, en de vrijheid van de ondernemers te vergroten. De maatregelen van de centrale overheid in de jaren tachtig, die de speelruimte van ambachtsgilden beperken, hebben geleid tot een vervreemding tussen de ambachtsmeesters, hun gilden en de centrale overheid. Dit verklaart wellicht waarom ze zich tijdens de Brabantse Omwentelling tegen keizer Jozef II zullen opstellen. Tijdens en vlak na de Brabantse Omwentelling werden heel wat hervormingen teruggedraaid. Maar enkele jaren later werd dit verder gezet in het kader van de Franse Revolutie en het afschaffen van de ambachtsgilden in 1795.

Epiloog: enkele archieftips

Poorterslijsten en ambachtsarchieven

Om meester te worden moest je in vele gevallen ook poorter zijn, of worden. De nieuwe poorters werden genoteerd in poortersboeken. Voor Brussel, Leuven en Vilvoorde werden ze uitgegeven door Jan Caluwaerts, en voor Antwerpen door het stadsarchief.³⁸ In vele stadsarchieven en Rijksarchieven worden de archieven van de ambachten bewaard.³⁹ Hierin staan onder andere de namen van de nieuwe meesters en leerjongens.

38 J. Caluwaerts, *Poorters van Brussel, II, 1601-1695* (Brussel 2000) en *III, 1695-1795*, zijn beschikbaar. De periode voor 1601 is in voorbereiding. Antoine Rousseau staat niet in de poortersboeken.

39 De archieven van de Brusselse ambachten worden bewaard in het Rijksarchief Brussel en in het stadsarchief Brussel.

Notariaat

In de archieven van notarissen, vinden we vaak heel interessante documenten terug over individuen: testamenten, boedelbeschrijvingen, huwelijkscontracten, akten over leningen, schulden, afspraken tussen burens over huizen, enzovoort. Maar hoe vind je notarisakten terug over de persoon of personen die je interesseren in de enorme massa aan notariaats-protocollen? Dit is eigenlijk niet mogelijk zonder een nadere toegang of een index op het notariaatsarchief. Voor het Brusselse Notariaat bestaat zo'n instrument, namelijk de nota's van burggraaf de Jonghe d'Ardoye (1911–1989). Deze heeft decennialang duizenden bundels uit het zeventiende-eeuwse, achttiende-eeuwse en vroeg negentiende-eeuwse Notariaat van Brussel doorgenomen. In zijn nota's maakte hij beknopte samenvattingen van de akten die hij tegenkwam. Het gaat om handgeschreven referenties naar 73.913 notariële akten, bij elkaar gebracht in elf delen, samen goed voor meer dan 6.000 pagina's.

Elk deel bevat een index op naam, een index op plaats, en voor Brussel ook namen van huizen en straten, functies, instellingen en beroepen. De nota's staan niet online, maar kunnen worden geraadpleegd in de leeszaal van het Rijksarchief te Brussel. De indices in elk deel verwijzen naar een volgnummer van een akte. In de beschrijvingen van de akten staan deze volgnummers, de archief-referentie van de bundel (aan te vragen in de leeszaal), de datum, folionummer of nummer van de akte, en een korte samenvatting, met vermelding van de namen van de betrokken personen. Via deze nota's vonden we zo twee referenties naar akten over Antoine Rousseau. In één akte uit 1775 ging hij een lening aan van 1.000 gulden van de kanunnik van de kathedraal van Sint-Goedele. Zijn broer, beddenmaker Nicolas Rousseau stelde zich borg.⁴⁰ In een andere akte, uit 1778, ging een Antoine Marie Joseph Rousseau een akkoord aan met zijn buurman. Hoewel zijn beroep in deze akte niet vermeld werd, is zijn handtekening onderaan de akte identiek aan de handtekening op de akte van 1775.⁴¹ Door deze tweede akte kennen we dus zijn twee andere voornamen, én de straat waar hij woonde, de Koolstraat. Dit maakt het in principe weer mogelijk om gegevens over zijn huis te zoeken in de wijkboeken of belastingkohieren (zie hieronder). Een project om het Notariaat van Leuven, Kortrijk en Antwerpen te ontsluiten (Notarius) is sinds kort opgezet.⁴²

De Nota's de Jonghe d'Ardoye, toegang op ca. 73.000 akten uit het Notariaat van Brussel, doorzoekbaar op naam, 11 delen, 19 volumes, beschikbaar in de leeszaal in het Rijksarchief Brussel (kopieën). De originele nota's bevinden zich in de Office Généalogique et Héraldique de Belgique.

40 RABRU, Notarissen 18.250/1, 24 maart 1775.

41 RABRU, Notarissen 18.253, 30 juli 1778.

42 Op het moment dat deze tekst werd opgesteld, werden zo'n 12.500 akten geanalyseerd en beschikbaar gesteld via de zoekrobot 'zoeken naar personen' van het Rijksarchief.

Parochieregisters

Een seculiere burgerlijke stand bestond niet tijdens het ancien régime. De dopen, huwelijken en overlijdens werden geregistreerd door de parochiepriester. Alle parochieregisters van het land werden door het Rijksarchief gescand en online geplaatst. Om het zoeken te vergemakkelijken, hebben honderden vrijwilligers daarenboven vele parochieregisters en registers van de Burgerlijke Stand ingevoerd in de doorzoekbare databank 'zoeken naar personen' die beschikbaar is

op de website van het Rijksarchief. Daarnaast bestaat er een website over Brusselse genealogie met uitgebreidere gegevens.⁴³

43 Opgesteld door Michel Vanwelkenhuyzen, zie <http://www.donnees-genealogiques.eu/index-nl.html>.

Volkstellingen, wijkboeken, belastingkohieren, huizenonderzoek

Belangrijke volkstellingen zijn die van 1755 en 1796, maar deze zijn nog nooit uitgegeven.⁴⁴ De volkstellingen van 1702 en 1767 werden wel uitgegeven.⁴⁵ Voor Brussel zijn er wijkboeken in het Rijksarchief voor de periode 1650–1770, en voor het einde van het ancien régime in het stadsarchief Brussel. Deze wijkboeken maken het mogelijk om na te gaan wie welke huizen bezat in welke wijk en straat, en welke renten er op werden geheven. In het archief van de Staten van Brabant zijn achttiende-eeuwse belastingkohieren bewaard, maar voor de wijk waar Antoine Rousseau woonde (de beenhouwerswijk) zijn die niet bewaard voor de jaren rond 1780. In verschillende stadsarchieven zijn gelijkaardige bronnen te vinden. Zie voor Brugge: <http://www.kaartenhuis-brugge.be/> en voor Gent L. Charles, G. Everaert, M. C. Laleman en D. Lievois, *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent, 2001.

44 RABRU, Staten van Brabant, kartons, 409–410; Stadsarchief Brussel, telling van het jaar IV. Zie voor een bespreking Blondé, *Een economie*, 259–274.

45 A. Mehauden en M. Vanwelkenhuyzen, *La ville de Bruxelles. Ses habitants, leurs métiers et leurs adresses vers 1767* (Brussel 2008); H.Swinnen (red.), *De volkstelling van 1702 in Brussel en omgeving* (Herent 2018) (3 delen).

Procesdossiers

In heel wat archieven zijn procesdossiers te vinden, die vaak unieke en zeer levendige gegevens opleveren, onder andere ook voor ambachtsslieden en ambachten. Elders heb ik deze bron uitgebreid besproken.⁴⁶

46 H. Deceulaer, 'Vroegmoderne procesdossiers als bron voor familiegeschiedenis: het voorbeeld van de Raad van Brabant (15de-18de eeuw)', *Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis* 54 (2018), 172–186.

Beredeneerde bibliografie

De bibliografie van M. Van Bellingen en M. Jacobs, 'Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden voor 1795', extra nummer van *Oostvlaamse Zanten*, LXXIV (1999), 187–320 geeft een overzicht van de literatuur uit de negentiende en twintigste eeuw. Vanaf de jaren tachtig en negentig werd een nieuwe impuls gegeven aan de studie van ambachtsgilden. De bundels uitgegeven door C. Lis en H. Soly (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel 1994) en door dezelfde auteurs *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel 1996) blijven een mooi vertrekpunt. Recent verscheen een themanummer over ambachtsgilden van het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 35 (2018). De relatie tussen ambachten en innovatie komt aan bod in S.R. Epstein en Maarten Prak (eds.), *Guilds, Innovation and the European Economy, 1400-1800* (Cambridge 2008). Een wereldhistorische insteek geeft 'The Return of the Guilds', *International Review of Social History*, 53 (2008), supplement. Algemene syntheses over geschiedenis van ambachten en ambachtsslieden bij James Farr, *Artisans in Europe, 1300-1914* (Cambridge 2000) en Bert De Munck, *Guilds, labour and the urban body politic: fabricating community in the Southern Netherlands, 1300-1800* (New York 2018). Voor de kledingsector Harald Deceulaer, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800*, Amsterdam, 2001. Een synthese van de Brusselse kledingsector bij Harald Deceulaer, 'Fashion, innovation and regional distribution. The clothingtrades in Brussels (sixteenth – eighteenth centuries)', in Katlijne Van der Stighelen, Leen Kelchtermans en Koenraad Brosens (eds.), *Embracing Brussels. Art and Culture in the Court City, 1600-1800* (Turnhout 2013) 21–42.

Biografie

Harald Deceulaer (1967) is archivaris in het Rijksarchief en auteur van verschillende publicaties over de sociale en culturele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. Hij inventariseerde onder andere (delen van) de Audiëntie en de Raad van Brabant, en werkte ook over archieven van gevangenis, federale ministeries, kerken en gemeenten. Een recente publicatie is 'On the losing side of history. The vanished art collection of Isabella Van Laer, 'Belgian' lady-in-waiting of Mary of Modena, queen of England (1688)', in *Oud Holland*, 2018 (samen met Ann Diels).